

СМИСЛ І РЕФЕРЕНЦІЯ: ІМПЛІКАЦІЇ ТЕОРІЇ ДОСВІДУ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ МОВИ

В цій статті я хочу розглянути теорію досвіду, імпліковану в позиції аналітичної філософії мови. Мене цікавлять зміни, що відбуваються в структурі проблеми, коли місце традиційної теоретико-пізнавальної проблематики, проблематики свідомості заступає мовна проблематика. На мою думку, саме намагання переформулювати теорію досвіду визначало поступ цієї традиції в її перший етап (тобто від «Смислу і референції» Фреге і до «Логіко-філософського трактату» Вітгенштайна). Зокрема, вважаю, що вчення про смисл і значення у Фреге, Расела та Вітгенштайна важливе як методологічний пошук засад для обґрунтування *альтернативної* теорії досвіду, котра б задовольняла й філософію (тобто, в термінах аналітичної філософії: логіку, етику й естетику), й (природничу) науку.

Зв'язок досвіду, чи радше пізнання, і мови в новочасній філософії артикулювали досить давно. У «Розвідці про людське розуміння» Джон Лок присвятив окремий розділ проблематиці мови - після аналізу досвіду та природи ідей. Ця робота повернула мову в поле міркувань філософії як проблему й об'єкт вивчення. І вже в момент експозиції проблеми мови у її зв'язку з досвідом Лок вивів основні положення, які потім перейняла аналітична філософія: поняття про прості ідеї та відповідні їм прості імена, конструйованість загальних та складних імен, співвідношення даних чуттів і слів тощо. До того ж, Лок, як невдовзі Ляйбніц, вводить тему недоліків природних мов і артикулює потребу в простій і точній [6, с. 146 і далі] мові (*ідеальній мові* Ляйбніца). Однак вадою емпіричного підходу до проблеми мови, що його, попри критику континентального раціоналізму, перейняли інші філософські напрями, було намагання встановити прямий зв'язок між іменами й ідеями, з одного боку, та іменами й предметами - з іншого. І хоча становлення семіотики як розділу філософської епістемології [див. докладніше: 11, с. 140] пов'язують із Локом, а також із Ламбертом, який багато в чому повторює його ідеї у своєму «Новому органоні» [1], логічний емпіризм мав би почати з аналізу цих відношень.

В новочасній європейській філософії, крім Лока, Ляйбніца та Ламберта, епістемологічну альтернативність філософії мови намагалися опрацювати також Гаман і Гумбольдт. Проте аналіз досвіду в термінах мови, який вони уможливили, здійснено тільки наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття. Методологічною передумовою цього було розрізнення значення й смислу в працях Готлоба Фреге.

1. Емпіричний проект Готлоба Фреге

Фреге став засновником сучасної філософії мови попри своє бажання. Його здебільшого цікавили логічні основи математики та спосіб їх виявлення. В процесі пошуку способу доведення своїх припущень у сфері арифметики, Фреге вийшов на проблематику мови, внутрішньо сполученої з питаннями теорії пізнання.

З огляду на завдання цієї статті нам цікаві дві ідеї Фреге. Перша стосується контекстуальності значення. В «Основах арифметики» [9, с. 124] він пише: «Значення слова треба пояснювати не окремо, а в контексті речення [...] Лише один вид речень має сенс для будь-якого предмета, а саме - речення розпізнавання». До цього висновку він доходить через з'ясування природи натуральних чисел, даних нам у досвіді незалежно від чуттєвості. Приміром, Фреге коментує твердження Канта: «Я змушений заперечити універсальність і такого твердження Канта: без чуттєвості ми не пізнали б жодного предмета. Нуль та одиниця є предметами, які можуть даватися нам не через чуттєве» [9, с. 112], і це при тому, що (натуральні) числа є «обсягами понять». Грунтуючись на цих двох тезах, Фреге висновує, що продуктивним може бути не тільки логічний аналіз математики, але й мови. Навіть більше, логічний аналіз мови може відкрити нам точне *співвіднесення смислу висловів* (речень розпізнавання) *та деякої реальності, щодо якої ці вислови висловлено і яка задає контекст значення цим смислам.*

Другу ідею сформульовано вже тоді, коли Фреге відходить від суто математики і переходить до аналізу проблематики мови. У міркуваннях, викладених у статті «Смисл та референція», він відштовхується від того факту, що вислови на кшталт « $a = a$ » дають менше інформації, ніж вислови « $a = b$ ». Якщо ці вислови стосуються об'єктів, де « a » і « b » - лише імена цих об'єктів, то вони мали б бути однаково малоінформативними: вказувати тільки на те, що об'єкт тотожний самому собі.

Якщо твердження тотожності стосуються саме імен, то вони можуть бути довільними, стосуватися тих об'єктів, які ми захочемо їм приписати. Однак якщо ми переведемо ці формули у вислови типу «вечірня зірка - це вранішня зірка» та «вечірня зірка - це вечірня зірка», то перше речення дає більше інформації. Такий стан справ Фреге пояснює тим, що до уваги слід брати не тільки ім'я та об'єкт/референт цього імені, але й смисл імені, через який ім'я вступає у відношення зі своїм референтом. Саме цей смисл визначає спосіб явлення об'єкта. І саме смисл вказує імені на референта. Тож вислови «вранішня зірка» та «вечірня зірка» мають різні смисли, а тому ототож-

нення «вечірна зірка - це вранішня зірка» інформує, що один і той самий референт має різні ознаки, які, своєю чергою, визначено різними смислами двох різних висловів.

Прослідкуймо за ходом його думок. Фреге починає свої міркування з питання про природу тотожності: чи є вона відношенням між предметами, чи відношенням між іменами? Тотожності « $a = a$ » та « $a = b$ », як ми вже говорили, мають різну пізнавальну цінність і різну природу. Фреге застосовує кантівські категорії апріорності/апостеріорності й аналітичності/синтетичності для пояснення цієї відмінності: вираз « $a = a$ » є апріорним та аналітичним, тоді як « $a = b$ » є апостеріорним і синтетичним, тобто просуває межі нашого пізнання. Однак це справедливо лише для тотожності як відношення між певними об'єктами. Натомість, якщо ми припускаємо, що тотожність є відношенням між іменами, то вирази « $a = b$ » і « $a = a$ » не будуть відмінними, якщо « $a = b$ » істинний вираз. І тут стосовно предмета йдеться про відношення речі до самої себе [10, с. 25].

Однак така тотожність має стосунок і до знаків « a » та « b », а вираз « $a = b$ » стверджує їхню тотожність. Всі випадки тотожності, зрештою, описують нам два виміри у рівнянні: ім'я/знак та значення. Проте постає ще один вимір, якщо ми звернемо увагу на можливість істинності виразів « $a = b$ » та « $a = a$ », де « a » і « b » - предмети. Це можливо, якщо йдеться про різні способи даності одного й того самого предмета. Тому Фреге робить висновок, «що деякий знак (слово, словосполучка чи графічний символ) мислимий не тільки у зв'язку з позначеним, що можна назвати значенням знака, але у зв'язку з тим, що я хотів би назвати смислом знака, який містить спосіб даності позначеного» [10, с. 26]. Саме тому у виразів «вранішня зірка» та «вечірна зірка» одне й те саме значення, але відмінні смисли.

Тож логіка мови і судження має досліджуватися у трьох вимірах: імені, смислу й значення. Ім'я - це «будь-яке позначення, що виступає як власне ім'я і значенням якого є певний предмет [...], але не поняття чи відношення [...]» [10, с. 26]. Смисл - це сукупність позначень, зрозумілих у межах певної мови. Значення ж відіграє роль регулятива, який спрямовує знання і є ідеальним знанням про предмет, якого ми ніколи не досягаємо. «Правильний зв'язок між знаком, його смислом і значенням має бути таким, щоби знакові відповідав певний смисл, а смислу, своєю чергою, певне значення, тоді як певному значенню (одному предметові) відповідає не тільки один знак» [10, с. 27].

Один і той самий смисл у різних мовах позначається неоднаково. Навіть в одній мові його можна виразити по-різному, так само, як і смисл по-різному являє предмет через себе. Саме тому смисл не є уявленням. Фреге чітко показує смисл як посередника між часово й просторово зу-

мовленим уявленням про предмет і власне предметом. Це важливо, оскільки слова, вирази й речення відмінні саме в уявленнях та смислах, однак рівноцінні щодо значення, адже ім'я виражає смисл і позначає своє значення.

Наведені думки показують новий підхід до опису досвіду: складність досвіду, описаного в метафізичних термінах емпіризму й критичних категоріях Канта, нарешті дістала логічний категоріяльний апарат. Цей апарат одразу ж вибудовує зв'язок і з математикою, і з мовою, що, з одного боку, дає змогу припускати можливість здійснити мрію філософів про числення світу, а з іншого - дає підстави для переведення цього числення на певну мову. Фактично, міркування Фреге про прості висловлювання з референцією до об'єктів дають троїсту картину досвіду: предмет - смисл - значення.

Цей категоріяльний апарат Фреге опрацював у спробі проаналізувати складні вирази - речення - за допомогою цих трьох категорій. Якщо його припущення правильні, то аналіз речень може відкрити доступ до природи думки, до структури мислення і її зв'язку з досвідом. Тож Фреге продовжив свої дослідження через пошук смислів і референцій у предикатних виразах (складніших за твердження тотожності) й завершених реченнях. Тут його позиція, передусім, полягала в тому, що предикати виражають не тільки смисл, але й поняття, а речення - думку як свій смисл і мають за референта істинні значення. При цьому Фреге наполягав, що слід розрізняти думку, виражену в реченні, від твердження цієї думки.

Розрізнення думки (= змісту) і твердження про думку (= пропозиції) дуже важливі. Якщо говорити про речення, воно висловлює думку - «не суб'єктивну діяльність мислення, а його об'єктивний зміст, що може бути повідомлений іншим» [10, с. 31]. Тобто, Фреге виводить гіпотезу, що думка - останній, завершений елемент мислення, в якому синтезовано чуттєві дані в їхній референції до значення і смисл (чи смисли) висловлювань та тверджень речення.

Аби з'ясувати обґрунтованість такого припущення, тобто значення речення, його слід розділити на складники й вияснити спершу їхнє значення. Навіть більше, значення речення можна з'ясувати лише тоді, наполягає Фреге, коли нас цікавить істинне значення цього речення, що буває не завжди (як-от у реченні, де йдеться про Одисея, щодо якого нам байдуже, чи має він значення, чи ні). Таке з'ясування істинного значення є судженням. Судженням є визнання істинності деякої думки, що відбувається у напрямі від рівня думок до рівня значень. Тобто, судження, всупереч кантівському розумінню, не є сполукою суб'єкта і предиката, оскільки вони є лише елементами думки; судження - це відношення між думкою та її істинним значенням [10, с. 33]. В такий спосіб Фреге чітко

покаже відмінність логіки й теорії досвіду: логік зацікавлений у виявленні сполуки смислу/думки та істинного значення, тобто логіка вивчає судження. Судження - це «розрізнення частин у межах істинного значення. Це розрізнення відбувається на основі звернення до думки» [10, с. 34]. Натомість теорія досвіду розглядає підстави пізнання в цілому, тобто паралельно: і зв'язок смислу із значенням, і власне значення (самореферентність значення).

В результаті розрізнення смислу й значення у Фреге стає зрозумілим інтерес пізнання: «для пізнавальної цінності смисл речення, а саме виражена в ньому думка, має не меншу вагу, ніж його значення, тобто його істинне значення» [10, с. 32]. У такий спосіб уся сфера смислу, зокрема і сфера вираження смислу, постає в теорії досвіду як її легітимна проблема.

Якщо розглядати наведені міркування в історико-філософській перспективі, то, фактично, перед нами постає філософський проект, який дозволяє з нових позицій проаналізувати загальні структури нашого мислення, тобто (в термінах самого Фреге) чіткою і прозорою мовою описати умови істинності, котру більше не розглядають тільки в термінах судження. «Між думкою та її істинним значенням існує не те саме відношення, що й між суб'єктом і предикатом. Суб'єкт і предикат [...] є частинами думки і перебувають на одному й тому самому рівні з точки зору пізнання» [10, с. 33]. Розрізнення істинного значення й смислу було покладено в основу філософського проекту логічного позитивізму, який здолав обмеження суб'єкт-об'єктивним відношенням проблеми досвіду. Цей проект додає до двох традиційних сфер - сфери речей (природи) та сфери «уявлень свідомості» (в межах яких намагалися описати досвід та дати свій проект логіки неокантіанці) третю визначальну сферу: сферу думки, яка є відповідником Ляйбніцевої землі вічних істин і яка, за певних обмежень, збагатиться з «третім світом» Попера. В такий спосіб Фреге створює можливість для подолання соліпсизму: окремішність сфери думки дозволяє розглядати і речі, й інших людей як реальних. Крім того, свою особливу реальність думки проявляють через вплив на стани речей, що вводить новий вимір до аналізу досвіду. Тож у цих міркуваннях з'являється ціла низка положень, що їх буде актуалізовано у філософських дискусіях ХХ століття.

2. Логічний атомізм Бертрана Расела

В основі логічного аналізу мови, з урахуванням його рис, сформульованих Фреге, імпліковано уявлення, що до справжньої філософії мислення можна прийти лише через філософію мови, а отже, через пояснення

того, що означає для слів і речень мати своє значення і стосуватися фактів/станів справ. Аналіз логічної структури висловів (слів, тверджень, речень) може бути водночас і аналізом структури мислення та його предметної настанови. Такий паралелізм можливий за умови (обгрунтованої, як було показано вище, у творах Фреге), що логічну структуру розуміють як репрезентацію відношення частин вислову одна до одної. Фактично, нам ідеться про синтаксичний аналіз значення, що прояснює висловлюваність думок у реченнях. Весь проект логічного аналізу мови зведено до ототожнення двох формул: «значення речення визначено умовою його істинності», - це те саме, що й «зміст думки визначено умовою її істинності».

Попри вагомість міркувань Готлоба Фреге, вони стали впливовими лише тоді, коли Бертран Расел звернув на них увагу й, водночас, свою критику. Він поділяв думку Фреге щодо способу, в який філософія має з'ясувати зв'язок слів, котрими ми висловлюємо думки, і речей/фактів, про які йдеться у цих висловах. Расел вважав за потрібне здійснити строгий аналіз мови і послідовне вирізнення найпростіших мовних форм і структур для виявлення справжнього зв'язку між світом і словами. На основі критики теорії референції Фреге він остаточно сформулював позицію логічного емпіризму, в якому було імпліковано синтаксичні дослідження досвіду.

У статті «Про денотацію» Расел виклав свою теорію дескрипцій [див.: 2]. Зокрема, він розглядає проблематичні з точки зору філософії науки та теорії досвіду дескрипції, за якими не стоїть жоден об'єкт. Звісно, тут виникає проблема зі змістом речень, які не мають ані істинного, ані хибного значення. Фреге відповів би, що речення матиме смисл навіть тоді, коли його суб'єктний вираз не має референції. Розрізнення смислу, референції та істинного значення дозволяло Фреге вважати смисломісткими навіть речення такого ґатунку. Однак для Расела це було неприйнятним. Згідно з його аргументами, речення на кшталт «король Франції є голомозим» лише наразі має суб'єктно-предикатну форму. Граматична форма речення приховує той факт, що це є кон'юнкція тверджень. Тому аналізувати речення з огляду на його істинність слід через аналіз тверджень. У цьому випадку можна прийняти рішення щодо істинності речення загалом. Тобто, Расел відмовляється від намагання працювати із цілісними реченнями через граматику, яка приховує істинні значення поєднаних у реченні тверджень. Цей крок унеможливив для нього і його послідовників вивчення граматики як проблеми і зосередження лише на частині проблем логіки мови.

Як ми вже бачили, для Фреге власні імена співвідносилися з «речами світу» через смисли. Расел, натомість, відкидає питання такого ґатунку взагалі. Для нього ані дескрипції, ані імена не мають зв'язку зі «світом».

Аналізуючи імена і дескрипції, ми приходимо до певних мовних атомів, логічних констант, предикатів такого виду: «there is a» (є щось), «something» (щось), «nothing» (нічого) та «anything» (дещо). Всі вони не мають референції до конкретних предметів. На логічне питання - знаками чого є знаки, Расел відповідає тим, що виводить певний клас найпростіших неподільних виразів, котрі в логічному вимірі є власними іменами. Ці знаки - замісники об'єктів, і саме замісництво (субституція) є їхньою єдиною функцією і значенням.

Таким чином, через відмову в існуванні світові думки, описаному Фреге, Расел був змушений повернутися до соліпсичного стану філософування, що вельми суперечило його закликам до «нового реалізму» й ставило під сумнів «емпіричну» налаштованість. Аби докладніше пояснити свою позицію й розвіяти сумніви щодо свого ставлення до досвіду, Расел 1911 року виклав свої думки у збірці лекцій «Філософія логічного атомізму» [7]. Конструктивний потенціал гіпотез Расела тут доволі значний. Передусім він розвинув синтаксичний вектор аналізу мови Фреге й чимало уваги приділив логічним зв'язуванням між елементами та складеними з них реченнями. Проте здебільшого вчений зосередився на аналізі атомарних суджень, тобто таких «атомів», що мали за референцію «атомарні факти» реальної дійсності. Через це ототожнення Расел намагався зреалізувати проект логічного емпіризму як проект творення позиції, заснованої на онтологічній редукції «атомарних» суджень і такої, що дає нам зрозуміти структуру «реальної дійсності».

Розгляньмо основні положення Расела.

У світлі його методу світ постає утворенням, що його складають логічні атоми та їхні властивості. Разом атоми та їхні властивості становлять «атомарні факти», тобто:

- 1) «те, що робить пропозицію істинною або хибною» [7, с. 7],
- 2) «те, що виражено цілим реченням, а не окремим іменем»,
- 3) «щось таке, що ви висловлюєте за посередництвом речення, і вони, так само як і окремі стільці й столи, - частини реального світу» [7, с. 8].

З цього огляду мова є ієрархією атомарних фактів, які перебувають у нерозривній єдності із «атомарними пропозиціями». Отже, мова, в певному розумінні, - досвід у його сформованості, наявності.

Стосовно традиційного питання про суб'єкт такого досвіду Расел ухиляється від остаточної відповіді. Він формулює кілька рівнянь, які мають пояснити, чому саме індивід не є суб'єктом досвіду. Расел керується тим, що факт уже наперед містить у собі індивіда. Він визначає факт у такий спосіб: факт = (логічний) індивід + відношення. Тобто, «індивіди - це члени відношення в атомарних фактах». Водночас, речення (пропозиція) = відношення (предикат) + суб'єкт (ім'я). Отже, індивід через відношення у факті пов'язаний із мовою, але опосередко-

вано - через логічне відношення, предикацію [7, с. 24]. Расел десубстанціалізує індивіда: порівнювати індивіда із субстанцією логічно лише в сенсі їхньої самодостатності, але не «збережуваності в часі» [7, с. 29].

Факти, про які нам йшлося, є елементами «логічно складених» об'єктів, предметів, що їх ми вважаємо очевидними й простими. Проте ця очевидність лише гадана: найпростіші елементи мислення потребують довгої аналітичної роботи. Аналіз має йти «від того, що очевидне, але нечітке та двозначне [...] до чогось точного, ясного, визначеного..., що є справжньою істиною» [7, с. 18].

Один з чинників гаданої легкості складних предметів і непомітності простих атомів полягає в неточності природної мови. Описи й пропозиції в природних мовах ускладнюють розуміння, приховують факти за іменами. Завдання філософії - створити таку «ідеальну» мову, що виявить дійсну природу світу. Мовець такої мови не помилятиметься через випадкову структуру природної мови. Ідеальна мова має бути «логічно довершеною мовою». «У логічно довершеній мові для кожного простого об'єкта буде не більше одного слова, а все, що не є простим, складатиметься з комбінації слів, і ця комбінація, звісно, походить від складових слів для простих предметів, одне слово, для кожного простого компонента. Ця мова буде повністю аналітичною і одразу ж показуватиме логічну структуру стверджуваних чи заперечуваних фактів [...] Ця мова має тільки синтаксис і не має словника» [7, с. 23]. Наявність правил і відсутність наперед заданих назв робить таку мову універсальною, а досвід, який вона закарбує, легкозрозумілим. Атомарні факти Расела і є найпростішими елементами досвіду *per se*.

Саме такий проект дозволяв би отримати точний безсумнівний досвід, що задовольнив би науку, а в суспільному житті людини вплинув на виправлення ситуацій непорозуміння, тобто виконав завдання єдиної теорії досвіду, якій формулював Герман Кожен: єдина теорія досвіду має дати відповідь на наукові та практичні (моральні й суспільні) потреби людини.

3. Радикальний логічний емпіризм Людвіга Вітгенштайна

Як пізніше говорив сам Вітгенштайн [в лекціях 1931 року, див.: 4], «Логіко-філософський трактат» засновувався на припущенні, що завданням логічного аналізу було розкриття елементарних пропозицій, чия форма ще не відома. Ця робота - реакція на думки Фреге і Расела.

Реакцію Вітгенштайна можна виразити в семи тезах [див.: 3]:

1. «Світ — це все, що стається» (*der Fall, the case*). [3, с. 11].

2. «Те, що є тим, що стається, фактом, є існуванням стану справ» (Sachverhalt, state of affairs) [3, с. 11].

3. «Думка - це логічний образ фактів» [3, с. 17].

4. «Думка - це речення, що має смисл» [3, с. 25].

5. «Речення - це функція істинності елементарних пропозицій. (Елементарна пропозиція - це функція істинності її самої)» [3, с. 45].

6. «Загальна форма функції істинності є: $[p, \wedge, A(\wedge)]$. Це є загальна форма речення» [3, с. 69].

7. «Про що немає змоги говорити, проо те слід мовчати» [3, с. 85].

Трактат присвячено питанню про характер зв'язку світу, мислення й мови. Фактично, таке окреслення питання є епістемологічним і безпосередньо стосується спроби нового розуміння того, чим є досвід. Трактат мав розв'язати цю проблему через вивчення логіки та природи уявлення. Вітгенштайн засновується на тому, що світ представлено думкою, яка є реченням зі смислом, оскільки всі вони - і світ, і думка, і речення - поділяють одну й ту ж логічну форму. Тому думка й речення можуть бути образами фактів.

Вітгенштайн починає свої міркування тезою про те, що світ складають факти (тези 1,2), а не об'єкти, як у логічному атомізмі Расела. Факти - це наявні стани справ, яким, своєю чергою, притаманна характеристика існування і які складаються з об'єктів (тези 2, 3). Об'єкти можуть поєднуватися різними, проте визначеними способами. Вони можуть мати різні властивості й типи відношень поміж собою. Об'єкти поєднуються відповідно до їхніх логічних, належних саме їм властивостей. Тобто, властивість об'єкта визначає можливість його комбінування з іншими об'єктами. Ця властивість - логічна форма. Тому стани справ, складені з комбінацій об'єктів, від початку складні й можуть бути проаналізовані засобами логіки.

Далі Вітгенштайнові йдеться про те, що наявні стани справ могли б бути іншими та інакшими. Тобто, стани справ поділяються на актуальні й можливі. Разом актуальні й можливі стани справ становлять цілість реальності. А світ, за Вітгенштайном, це сукупність станів справ, що існують.

Зв'язок між станами справ, мовою та світом відбувається через «образи» (Bild, picture). Думки, а отже, й мова, - це образи: «образ є моделлю реальності» (2.12). Образи складено з елементів, що їх конституують. Кожен елемент представляє об'єкт, а комбінація в образі репрезентує комбінацію об'єктів у стані справ. Логічна структура образу і в мові, і в думці збігається з логічною структурою того стану справ, який вона репрезентує. «Саме так образ долучено до реальності; він сягає прямо її» (2.1511). Тим самим перед нами постають рамки образу, його обмеженість, і, зокрема, те, що він не може віддати *власну образну форму*.

Якщо «думка- це логічний образ фактів» (теза 3), то, переходячи до мови, Вітгенштайн вивчає можливості смисломісткості речень (теза 4). Логічний аналіз в дусі Фреге й Расела приводить до застосування логічного числення для побудови певної системи. Пояснюючи, що «тільки речення має смисл; тільки в контексті речення ім'я має значення» (3.3), Вітгенштайн окреслює дві передумови смисломісткості мови: 1) структура речення має збігатися з визначеннями логічної форми, і 2) елементи речення мусять мати референцію (значення, *Bedeutung*, *reference*). Ці умови дуже далекосяжні, оскільки виходить, що аналіз має завершитись іменем як примітивним символом; останнє проявляється в надмірній абстрактності імен та (простих) об'єктів. Навіть більше, з огляду на ці умови закономірно припустити, що логіка сама задає нам структуру й рамки того, про що можна висловитися.

Вітгенштайн має рацію, стверджуючи: логіка заснована на переконанні, що будь-яке речення є або істинним, або хибним. Полярність речень уможлиблює конструювання складніших речень з атомних пропозицій через застосування істинно-функціональних операторів (5). Вітгенштайн переклав логіку Фреге у вигляді «таблиць істинності», що дозволяють повернутися до аналізу речень на «атомному» рівні. Адже «будь-яке твердження про сукупності (*Komplexe*) можна проаналізувати у твердженні про їхні складники та в тих реченнях, що повністю описують сукупності» (теза 2.0201). Зрештою, Вітгенштайн подає загальну форму пропозиції - $[p, \wedge, A(\wedge)]$ (теза 6), що через формальну операцію $N(Q)$ та перемінну p репрезентує твердження філософа: речення - «результат послідовного застосування» логічних операцій над елементарними пропозиціями.

Аналіз світу-думки-мови та визначення загальної форми речень дає Вітгенштайнові підстави стверджувати, що всі значущі пропозиції мають однакову цінність. Тож логічним є і висловлений у сьомій тезі висновок: «Про що немає змоги говорити, про те слід мовчати», залишивши поза цариною вимовного речення етики, естетики та метафізики. Отже, вся філософія з її епістемологічним інтересом не має засобів, щоб виразити форми пізнання й досвіду.

У своїй книзі Вітгенштайн намагався означити межі світу, думки та мови, або ж вирізнити смисл та його відсутність у рамках мовно-аналітичного проекту. «Ця книжка встановить межі мислення, чи, радше, не мисленню, а вираженню думок [...] Межу можна провести тільки в мові, а те, що лежить поза межею буде позбавленим смислу» [3, с. 9]. Умовою наявності смислу в реченні є можливість репрезентації (зображення). Імена мусять мати значення, але вони мають значення лише в контексті пропозицій, які тримаються купи завдяки логічній формі. Звідси випливає, що придатний до зображення фактичний стан справ можна предста-

вити у смисломістких реченнях. Тобто те, про що можна сказати, - це пропозиції природничих наук. Однак поза межами смисломісткості залишається чимало тверджень, якими користується мова.

Серед тверджень, позбавлених смислу, - пропозиції логіки, позаяк вони не репрезентують стану справ, а їхні логічні константи не є об'єктами. «Моєю засадничою ідеєю є те, що логічні константи не репрезентують. Що логіку фактів неможливо репрезентувати» (теза 4.0312). Фундаментальність цієї думки в тім, що вона закорінює межі смислу в логіці. Тавтології та суперечності логіки - це межі мови й думки, а отже - світу. Тому логіка не має ані образів, ані смислів. Вирази логіки позбавлені смислу. Смисломісткі речення завжди полярні. Вони перебувають у сфері, визначеній твердженнями істинності логіки. Однак самі пропозиції логіки ані істинні, ані хибні, «адже деякі з них припускають можливість будь-якого стану справ, а інші не припускають жодного» (4.462).

Окрім станів справ, про які можна мовити, є стани, на які можна «вказати». Серед них - логічна форма світу, образна форма тощо. Саме ці форми і є формами досвіду загалом. Вони виявляють себе у формі символічних пропозицій, а також у невимовних пропозиціях філософії. «Що можна показати, не можна промовити», хоч воно присутнє прямо тут, у цих виразах, у самій мові. Тож «слово “філософія” має означати щось, що понад чи попід, але не поряд з природничими науками» (теза 4.111). Саме тому, філософські вислови не є хибними, вони просто позбавлені смислу (4.003).

4. Висновки

Епістемологічний проект аналітичної філософії відбувався цілком у річищі поступу європейської філософії: Кант знищив об'єкт, Гусерль і Гайдегер знищили суб'єкт і вийшли на проблематику «відкритості». Приблизно в цьому ж напрямі відбувся поступ аналітичної філософії впродовж її першого етапу: сфера досвіду збігається зі сферою мови, до якої належать і об'єкт, і суб'єкт «традиційної філософської» теорії досвіду.

І все ж аналітична філософія поставила на місце «традиційного теоретико-пізнавального суб'єкта» іншого суб'єкта. Йдеться про «суб'єкта мови». За Вітгенштайном, у реченнях про мову її суб'єкт зустрічається з самим собою. Для нього неможливі ані філософія, ані гуманітарні дисципліни як науки, оскільки вони мають справу не з іманентними світовими фактами, а з мовою як умовою смислу цих фактів і з самим собою (суб'єктом) як межею світу досвіду й мови. Висновок, що «немає

суб'єкта, який мислить, уявляє» (5.631), за Вітгенштайном, має рацію, оскільки суб'єкт не належить світові: суб'єкт - це «межа світу» (5.632). Через це «світ завжди є моїм світом». «Те, що світ є моїм світом, - каже далі Вітгенштайн, - засвідчує, що межі мови (лише мені зрозумілої мови) означають межі мого світу» (5.62). Тож за ілюзорною формою речень повсякденної мови та їхнім ілюзорним суб'єктом насправді стоїть «єдина універсальна форма мови, що зображує світ, та один єдиний суб'єкт цієї мови, що позначає межу цього світу» [1,115]. Саме цей суб'єкт мови, а не «емпіричний суб'єкт» приймає рішення щодо смислу або абсурдності речень. Це рішення приймається відповідно до гадки, що «показує себе» у логічній формі речень і належить певному трансцендентальному суб'єктові (ідеальній) мови взагалі.

Епістемологічний проект аналітичної філософії завершився розробкою нових проектів, у яких питання про досвід вже не мало великої ваги. Проекти логічного позитивізму, бігевіоризму й «теорії мовних ігор» використали потенціал учення про єдину мову науки. Водночас вони прийняли теорію досвіду, яка приховано містилася в понятті «ідеальної мови», за доведену і розробляли засади єдиної науки, що мала б зреалізувати цілі, про які йшлося ще Раселу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Apel K.-O.** *Transformation der Philosophie.* - Fr.a.M.: Suhrkamp, B. 2, 1995.
2. **Russel B.** *On Denoting // Readings in Philosophical Analysis.* - New York: ACC Inc., 1949.
3. **Wittgenstein L.** *Tractatuslogico-philosophicus//Wittgenstein L. Werkausgabe.* - Fr.a.M.: Suhrkamp, B. 1, 1995.
4. **Wittgenstein L.** *Wittgenstein's Lectures, Cambridge 1930-1032 (D. Lee ed.).* - Oxford: Blackwell, 1980.
5. **Даміт М.** *Логічні основи метафізики.* - К.: IRIS, 2001.
6. **Лок Дж.** *Розвідка про людське розуміння.* - Харків: Акта, Т. 3, 2002.
7. **Расел Б.** *Философия логического атомизма.* - Томск: Водолей, 1999.
8. **Расел Б.** *Знание-знакомство и знание по описанию // Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы.* - М.: Республика, 2000.
9. **Фреге Г.** *Основи арифметики.* - К.: Port-Royal, 2001.
10. **Фреге Г.** *Смысл и значение // Фреге Г. Избранные работы.* - М.: ДИК, 1997.
11. **Якобсон Р.** *Язык и бессознательное.* - Москва: Гнозис, 1996.